

MUQADDAS QADAMJOLAR SAMARQAND SHAHRINING TARIXIY TOPONOMIYASINING MUHIM TARKIBIY QISMI

Tursunov Javlonbek Akrom o'g'li

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Tarix fakulteti 1-bosqich doktoranti

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10057028>

ARTICLE INFO

Received: 24th October 2023

Accepted: 29th October 2023

Online: 30th October 2023

KEY WORDS

Samarqand, toponimiya,
qadamjo, obida, asar, shahar.

ABSTRACT

Samarqand toponimiyasi deganda, viloyatning hozirgi hududi bilan bog'liq nomlarni tushunamiz (tarixan viloyatning hududiy-ma'muriy chegaralari turlicha bo'lgan). O'rta Zarafshon vodiysi qadimiy Sug'dning markaziy qismini tashkil qilib, jahon sivilizatsiyasida o'ziga xos o'rin tutadi. Ammo turli tarixiy davrlarda Samarqand va unga tegishli regionlar hududi o'zgarib turgan. Siyosiy- iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq bu holat viloyat toponimiyasini o'rganish, material tanlash, ularni qiyosiy tadqiq qilishda muhimdir. Mazkur maqolada muqaddas qadamjolarining Samarqand shahri tarixiy toponimiyasidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

KIRISH

Samarqanddagi shahar tarixiy joy nomlarini tahlil qilganda, eng avvalo ushbu shahar nomining kelib chiqish tarixiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir, deb hisoblaymiz. Chunki, Samarqand O'rta Osiyodagi eng qadimiy shaharlaridan biri hisoblanadi. Ilk bor Samarqand shahar nomining kelib chiqish tarixini Al-Mustavfiy (XI asr) o'zining «Tavorixi Samarqand» asarida yozib qoldirgan. Undan tashqari, shahar topogenezisini tahlili o'sha davrlarda ijod qilgan Al-Idrisiyning «Kitob al-kamol li-ma'rifat ar- rijol», An-Nasafiyning «Kitob al-qand fi tarixi Samarqand» asarlarida uchraydi. Abu Tohirxoja Samarqandiy 1835-1848 yilda shahar va unida mavjud bo'lgan ko'plab tarixiy joy nomlari haqida «Samariya» asarini yozgan. Lekin, bu asarlarda Samarqand shahri va nomining kelib chiqishi haqida turlicha fikrlar bildirilgan. Abu Tohirxoja Samarqandiy «Samariya» asarida yozilishicha «Samar» podshohning nomi bilan bog'liq bo'lib, «qand» turkchada «shahar» degan ma'noni bildiradi. Ba'zi manbalarda «samara» meva, hosil, ya'ni «shirinlik shahri» deb ham izohlanadi [1].

ADABIYOTLAR SHARHI

Bulardan tashqari, ko'pgina tarixiy badiy asarlarda ham Samarqand shahri bilan bog'liq voqealar, rivoyatlar mavjud. Tarixchi olim K.Kattaev o'zining «Samarqandnoma» asarida shahar nomini kelib chiqishi haqida «Samar» so'zining tub ma'nosini chuqur tahlil qiladigan bo'lsak, shahar nomi biror bir shaxs nomi bilan emas, balki biror sifat bilan bog'liqligini ko'rishimiz mumkin deb ta'kidlagan [5]. «Samar» so'zi qadimgi arab va fors tilida bir necha ma'noni anglatgan. Alifbo shakllangach, bu so'zlarni bosh harfi orqali ajratishgan. Masalan:

birinchidan, «Samar»- (uch nuqtali «so» harfi bilan yozilsa) meva va mevali daraxt ma'nosini anglatasa, ikkinchidan «Samar» - (sin harfi bilan yozilsa) mashhur va tanilgan, degan ma'nolarda kelar ekan [2, 5]. «Samar» so'zining arab tilidagi yana bir ma'nosi afsona ya'ni, kechki afsona demakdir. Ko'rinib turibdiki, bu uch ma'noda ham mevazor shahar, mashhur shahar, afsonaviy shahar ta'riflaridan Samarqand shahrining sifatlarini ko'rishimiz mumkin. Ayni vaqtda, Samarqand shahriga kelgan turistlarga joy nomining kelib chiqish tarixini tushuntirish uchun uning topogenezisini to'liq o'rganib chiqish muhim hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Samarqand shahri va tumanlarga aloqador tarixiy, geografik asarlar va boshqa manbalarni o'rganish viloyat tarixiy geografiyasini tiklashda yordam beradi.

O'rta asr tarixchilari Istaxriy (X asr), Ibn Xavqallarning (X asr) ma'lumotlarida Samarqand viloyatiga qarashli 12 ta rustoq (tuman) tilga olinadi. Bular Bunjikat yoki Panjakent, Varag'sar, Maymurg', Sanjarfig'on, Darg'am, Abg'ar, Yarket, Burnamed, Buzmadjen, Kabudanjaket, Vedar va Marzbonlardir.

Keyingi asrlarga kelib Samarqand viloyati hududining ma'muriy bo'linishida yana bir qator o'zgarishlar yuz berdi. Viloyat geografik nomlari bilan shug'ullangan V.L.Vyatkin temuriylar, shayboniylar va ashtarxoniylar davridagi Samarqand tumanlari haqida gapirar ekan, ularning nomlari va chegaralari haqida batafsil to'xtaladi. Chunonchi, Shovdor tumaniga Maschodan Qunduzso'fi qishlog'igacha (keyinchalik Ayimobodgacha) bo'lgan hududlar, janubda esa Shahrisabz tog'lariga qadar bo'lgan yerlar kirganligini ko'rsatadi.

Samarqand haqidagi ma'lumotlarda shahar va uning mahallalarini sug'organ yirik kanallar alohida tilga olinadi. *Obi Mashhad, Chokardiza, Novadon, Sangin (Chashmai Siyob), Mazdaxin* va boshqa ariqlarning shahar hayotidagi o'rni qariyb barcha manbalarda qayd qilingan.

Shahardagi mashhur suv inshootlaridan biri bo'lgan "Juyi Arziz" - "Qo'rg'oshin ariq" haqida Istaxriy shunday yozgan edi: "Oqar suv qo'rg'oshindan yasalgan nova (rasos) orqali o'tib shaharga kiradi. "Misgarlar" (as -Safforun) deb atalgan joydan keladigan suv toshdan qurilgan baland to'g'on(musannot)dan oqib o'tib, Samarqandning Kesh darvozasi orqali shaharga(Afrosiyob)ga kiradi". Mazkur kanal 1220 yilda mo'g'ul galalari tomonidan buzilgach, Afrosiyobda ham hayot to'xtadi.

Samarqand shahrining yana bir diqqatga sazovor tarixiy obidalaridan biri, Shohi Zinda majmuasi bo'lib, u shahrining shimoliy qismida joylashgan. Ushbu ziyoratgoh payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning amakivachchasi Qusam ibn Abbosning qabri atrofida qurilgan. Bu majmua Markaziy Osiyodagi mashhur me'morchilik obida va qadamjolaridan biri hisoblanadi. Nima uchun majmuaning nomi Shohi Zinda? Qusam ibn Abbos 676-677 milodiy yillarda Samarqand shaharda hokimlik vazifasini bajargan. U kishi bu o'lkada islom madaniyatini va diniy - ma'rifiy targ'ibot ishlarini olib borgan. Qusam ibn Abbos shaharning Nomozgoh masjidida lydi Qurbon nomozini ado etayotgan paytda qo'qisdan otashparast-zardo'shtiylar hujum qiladi va musulmonlarni o'ldira boshlaydilar. Navbat shahzoda Qusam ibn Abbosga kelganida, ul zot nomozni ado etib, Nomozgoh masjidining mehrobiga bir ishorat qilgach, mehrob devori yoriladi va u yerdan o'tib chuqur quduqqa kirib ketgan.

Akademik V.V.Bartold as-Sam'oniylar va Yoqut Hamaviy asarlaridagi toponimlarni qiyoslash orqali XI-XIII asr Samarqand tarixiy topografik manzarasini tiklashga harakat qiladi. "Geografik

nomlarni qiyoslab o'rganish esa katta ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, u qadimiy tarix, paleolingvistika masalalarini yoritishda yordam beradi". (Murzaev 1950:648) Fikrimizning isboti uchun quyida ularning ayrimlarini keltiramiz:

Andoq Samarqanddan 3 farsax masofadagi qishloq. Hozirgi Urgut shahrining g'arbidagi Andak mahallasiga to'g'ri keladi.

Binket Ishtixon atrofidagi qishloqlardan biri.

Gurminava Maymurg' rustog'idagi qishloq. Samarqanddan 2 yoki 3 farsax masofada joylashgan.

G'ushdon Shovdor tog'lari yonidagi qishloq.

Damma Samarqanddan 2 farsax masofadagi qishloq.

Dehinava shahardan 3 farsax masofada joylashgan qishloq.

Juybar, Dizak Samarqand atrofidagi qishloqlar.

Zaz(Zar), Zavir Ishtixon atrofidagi qishloqlar.

Zakan Zorman va Kemerja orasidagi qishloq.

Zargaron Buzmajin rustog'idagi qishloq.

Zarudizak Samarqanddan 4 farsax masofadagi, Kesh dovonidagi qishloq.

XULOSA VA MUNOZARA

Samarqand shahri va viloyati insoniyat yashagan qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri. Shuning uchun bu hudud bilan bog'liq minglab nomlar yoshi tarixan bir necha asrlar bilan o'lchanadi. Toponimlarni o'rganish, ularning etimologiyasini tadqiq qilish o'lkamiz tarixi bilan bog'liq voqealar bilan tanishishimizda ham yordam beradi. Geografik nomlarning kundalik hayotimizdagi tutgan o'rni va ahamiyatini hisobga olgan holda viloyatimiz bilan bog'liq toponimlarni to'liq to'plash va ilmiy tadqiq qilish olimlarimiz oldida turgan navbatdagi vazifalardan biridir. Ammo ushbu ish murakkab va mashaqqatli bo'lib, uni tarixchi, geograf, tilshunoslar va ziyolilar ishtirokisiz hal qilib bo'lmaydi.

References:

1. Begaliev N.B. O'zbek etnonimlari tarixidan. Samarqand, 2014. 110 bet.
2. Begaliev N., Turopov A. Samarqand toponimiyasi. -Samarqand, 2015. 156 b.
3. Berdimurodov A., Indiaminova Sh. Buyuk Ipak yo'li. -T.; O'zbekiston, 2017. -384 b.
4. Zohir A'lam. Qadimgi tarixchilar O'rta Osiyo haqida. -T.; Yurist-media markazi, 2008.- 182 b.
5. Kattaev K. Samarqandnoma. -T.: Mashhur – press, 2017.-304 b.
6. Nabiev A. Tarixiy O'lkashunoslik. -T.:O'qituvchi,2016. -334 b.